

Тернопільський національний економічний університет

Кафедра економічної теорії

Міждисциплінарна курсова робота

3

«Економічної теорії»

на тему:

«Макроекономічний аналіз функціонування тіньового сектору економіки (на прикладі України)»

Студента 2 курсу групи ФБС-21
напряму підготовки фінанси та кредит
Барилюка Т.М.

Керівник:
доцент, кандидат економічних наук,
Возьний К.З.

Національна шкала _____

Кількість балів _____

Оцінка ECTS _____

Члени комісії _____

(підпис, прізвище та ініціали)

_____
(підпис, прізвище та ініціали)

_____
(підпис, прізвище та ініціали)

м. Тернопіль – 2016 р.

План

Вступ

Розділ 1. Сутність причини та види тіньової економіки.

Розділ 2. Генезис і соціально-економічні наслідки тіньової економіки.

Розділ 3. Особливості тіньового сектору економіки в Україні : емпіричний вимір проблеми.

Розділ 4. Шляхи зниження рівня тінізації національної економіки.

Висновки

Список використаної літератури

Додатки

Зміст

Вступ	4
Розділ 1. Сутність причини та види тіньової економіки	7
Розділ 2. Генезис і соціально-економічні наслідки тіньової економіки	16
Розділ 3. Особливості тіньового сектору економіки в Україні : емпіричний вимір проблеми	22
Розділ 4. Шляхи зниження рівня тінізації національної економіки	29
Висновки	34
Список використаної літератури	35
Додатки	37

Вступ

Актуальність теми. У наш час глобальної кризи фінансово-економічної діяльності широко постали проблеми тіньової економіки і являють собою одну з найбільш важливих як для України, так і для більшості країн світу. Існування тіньової економіки простежується практично в кожній країні незалежно від рівня її розвитку, відрізняючись лише масштабами і формами прояву. Неадекватне реагування держави на існування цього сектора економіки і зволікання із превентивними заходами призводить до значних економічних втрат. Будучи органічним елементом будь-якої соціально-економічної системи, тіньова економіка здійснює суттєвий вплив на її функціонування. Нелегальна діяльність суб'єктів економіки негативно впливає на макроекономічні показники, на ринкову динаміку, на фінанси та економічну динаміку та перспективи розвитку економічних об'єктів. Без аналізу всього тіньового сектору важко скласти об'єктивне уявлення про масштаби економіки та її галузей, виконати системний аналіз міжнародних і національних економічних процесів. Тому актуальною постає проблема наукового осмислення процесів тіньової економіки, системний аналіз конкретних умов її функціонування і на цій основі розробка заходів її детінізації [1, с. 13].

Тінізація економіки, глибина її зв'язків із звичайною економікою, зумовлює макроекономічні диспропорції та структурні деформації соціально-економічного розвитку і зниження ефективності національної економічної політики загалом.

Поширення тіньової економіки поряд із макроекономічною розбалансованістю та обмеженістю ресурсів визнані Всесвітнім економічним форумом основними глобальними ризиками майбутнього десятиріччя разом із незаконною торгівлею, організованою злочинністю та корупцією [1].

У країнах де економіка у стані переходу, проблема масштабів та динаміки розвитку тіньової економіки набуває особливої актуальності. Недооцінка чи неврахування обсягу тіньової економіки призводять до значних помилок

у визначенні макроекономічних показників, економічних і фінансових операцій, а відтак реалізації економічної політики загалом. Для України на сучасному етапі її розвитку масштаби тіньової економіки постають суттєвою загрозою національним інтересам країни й національній безпеці в економічній сфері. Існування масштабного тіньового сектора економіки України значною мірою обумовлено неефективністю державних важелів регулювання економічних процесів, недоліками економічної і правової політики. В офіційних заявах керівників виконавчої влади зазначається, що нині рівень тінізації економіки становить 47 – 50% і значно переважає пороговий граничний рівень 20%, з перевищенням якого у країні створюються умови економічної небезпеки [2].

Тому, нелегальну економіку можна розглядати як об'єкт, який обумовлений соціально-економічним механізмом, який має певні упущення та недосконалість законних соціально-економічних відносин. Як результат в країні створюються певні впливові соціальні групи, які є зацікавлені у збереженні економічних деформацій, які сприяють поширенню тінізації економіки.

Проблеми тінізації привернули увагу дослідників починаючи з 30-х рр. ХХ ст., але лише наприкінці 70-х рр. появилися серйозні наукові праці, що стосувалися цієї сфери. Однією із перших ґрунтовних праць в цій галузі є робота П. Гутмана (США) “Підпільна економіка” (1977 р.), в якій зверталася увага на неприпустимість ігнорування масштабів і ролі тіньової економіки.

Як наслідок в 70-х рр. ХХ ст. за ініціативою Конгресу ООН з питань запобігання злочинності її організовані прояви транснаціонального характеру стали предметом серйозної уваги міжнародної спільноти. Відтоді постійно вживаються заходи щодо універсалізації відповідного понятійного апарату, розробляються проблеми ставлення до особи злочинця, міжнародна нормативно-правова база (рекомендації, конвенції і декларації) з питань боротьби з «відмиванням» доходів незаконного походження.

Мета дослідження. За результатами досліджень причини і передумов формування тіньової економіки продемонструвати взаємозв'язок

макроекономічних суб'єктів через призму їх впливовості на рівень тінізації національної економіки.

Постановка завдання. Для роботи поставленні такі завдання:

- на основі виділеного світового досвіду дослідити основні мотиви формування нелегального сектора;
- зробити аналіз характеру та напрямки впливу тіньового сектора на економічне зростання;
- виділити основні фактори, які здійснюють скорочення легального сектору економіки України;
- запропонувати сукупність заходів як економічного так і правового характеру щодо інтенсифікації процесів обмеження обсягів тіньової економіки.

1. Сутність, причини та види тіньової економіки.

Визначення тіньової економіки немає точного трактування, яке б стверджувалося багатьма фахівцями в цій справі, кожний трактує поняття по-своєму. У науковій літературі фахівцями використовуються дефініції, що у певних деталях мають розбіжності, але в загальному дозволяють виокремити межі тіньової економіки, визначити її специфіку. У зарубіжній економічній літературі використовується велика кількість найменувань тіньової економіки: підпільна (underground), секретна (subterranean), прихована (hidden), сіра (gray), нелегальна (illegal), неврахована (unreported) і т.д. Можна з упевненістю констатувати, що така безліч назв свідчить про непорядкованості понятійного апарату досліджуваної проблеми.

Узагальнення ряду наукових публікацій дало можливість обрати найбільш поширене визначення дефініції «тіньова економіка»: «...економічна діяльність суб'єктів господарювання, яка не враховується, не контролюється і не оподатковується офіційними державними органами і спрямована на отримання доходу шляхом порушення чинного законодавства».

Багатьма дослідниками тіньова економіка трактується по-різному, одне з визначень зображає таку економіку, як порушення рівноваги між суб'єктами держави з приводу створення і розподілу продукту, що відбувається внаслідок дерегуляції економіки, що негативно складається на балансі інтересів, і з іншої сторони виникає від засобів недосконалої ефективності контролю за дотриманням усіма суб'єктами чинного законодавства, що займаються прихованим чи напівлегальним бізнесом. Органи державної влади не контролюють продукцію такого бізнесу, не враховуються офіційною статистикою, і з цих причин не може бути включена у валовий внутрішній продукт, а головне – результати такого бізнесу не оподатковуються і не можуть бути джерелом поповнення державного бюджету. У методологічному відношенні до дослідження тіньової економіки виокремлюють *економічний, соціологічний, кібернетичний і правовий* підходи. Індивідуальністю економічного підходу є виявлення її впливу на ефективність

економічної політики, розподілу і використання економічних ресурсів, розроблення точних методів її вимірювання та оцінки. Багато концепцій вивчають тіньову економіку на різних рівнях – глобальному, макро- і мікрорівнях, і як інститут. В соціології теорії тіньової економіки розглядають цю сферу як взаємодії людей, що різняться положенням в системі тіньових інститутів, цілями такої економічної поведінки суб'єктів у суттєвих ситуаціях. В межах кібернетичної концепції підпільна діяльність розглядається як керована і саморегульована система, здійснюються розробки економіко-математичних моделей прогнозування та управління тіньовою економікою, основних принципів її розвитку та відносин з офіційним сектором. У межах правових концепцій явище тіньової економіки розглядається як певна форма відхилення (в тому числі злочинної) поведінки. Найбільша увага зосереджена на дослідження для суспільства небезпечних типів економічної діяльності, передбачення правопорушень та боротьби з ними правовими засобами (кримінологічний і кримінально-правовий контроль) [10].

Тіньова економіка – нелегальна неврахована, фіктивна, корислива діяльність, мета зосереджена на отримання доходу, приховуваного від офіційної влади будь-яким, навіть кримінальним або протизаконним шляхом.

Згідно документів ООН, тіньова економіка включає в себе приховані та офіційно незареєстрованого виробництва. Структуру тіньової економіки становить:

– неофіційна економіка – тобто певні незаконні види економічної діяльності, при якому здійснюється невраховане офіційною статистикою виробництво товарів і послуг, що приховується від оподаткування.

– фіктивна економіка – розкрадання, спекулятивні угоди і хабарництво, а також інше шахрайство, яке пов'язано з прихованим одержанням грошей і їх подальшим застосуванням.

– підпільна економіка – незаконні види економічної діяльності. Враховуючи різносторонність існування тіньової економіки обґрунтованим є наступне її структурування: неформальна економіка, прихована економіка і підпільна

(кримінальна) економіка). До неформальної економіки відноситься діяльність домашніх господарств, основне завдання яких – задоволення власних потреб. Специфікою неформальної економіки є те, що в її межах здійснюється приватне споживання і заощадження. Така діяльність не є економічною небезпекою для країни, вона навіть не може створити економічної загрози, а зовсім навпаки, в трансформаційних умовах вона приносить користь для суспільства, що пояснюється тим, що, по-перше, окремі суб'єкти господарської діяльності є самозайняті, по-друге, населення самостійно вирішує свої потреби у продуктах харчування, одязі тощо. Невраховані офіційною статистикою доходи домогосподарств не становлять ніякої економічної небезпеки для країни, оскільки з точки зору права така діяльність не несе у собі суспільної небезпеки. Такого роду економіка (за Тоффлером – “економіка для себе”), нагромаджуючи власні кошти, починається процес удосконалення власних засобів виробництва через запровадження нових технологій у приватному господарстві, що підвищує якість виробленої продукції, тоді збільшуються масштаби виробництва, що в результаті призводить до необхідності збільшувати кількість зайнятих у домашніх господарствах, звідси починається перетворення економіки для суспільства, з “невидимої” – на видиму, що офіційно враховується статистикою та оподатковується. Прихована економіка – це легальна, але офіційно не показана, яка сприяє можливості прискореного накопичення капіталу. Прихована частина тіньової економіки може нести економічну загрозу, а не економічну небезпеку для суспільства, що можна пояснити відсутністю в трансформаційних економіках сталого ринкового інституційного середовища, що створює можливості для ведення бізнесу в “тіні”. Найнебезпечнішою для легальної економіки є підпільна (кримінальна) економіка, яка має антисоціальний, злочинний, а відтак, виключно деструктивний характер [10].

За своєю суттю тіньова економіка – це неконтрольований державою рух товарів і послуг, які є приховані від держави та органів державного управління соціально-економічні відносини між всіма громадянами, певними соціальними групами, що включає в себе невраховані, нерегламентовані види економічної

діяльності. Вона може існувати тільки в командній і в ринковій економічних системах, хоча за масштабами та сферами може відрізнятися в окремих. Основна причина, що спричиняє утворення тіньової економіки, виступає диспропорція між попитом і пропозицією, що слугує утворення дефіциту на товари і послуги. Основна мета тіньової економічної діяльності є отримання і збільшення прибутків, які важко отримати в країні з чітким і суворим законодавством. Їх отримання і є формою вирішення протиріч між інтересами держави та окремих суб'єктів ринку, що не мають можливості легальної економічної діяльності або не бажають це робити в діючому законодавчому полі.

Використовуючи загальноприйняті в макроекономіці підходами до поділу суб'єктів економіки на сектор домашніх господарств, підприємницький, державний та зовнішньоекономічний, а також аналізуючи поширені в літературі причини тінізації економіки, можна прийти до висновку про можливість та необхідність поділу останніх за ознаками по відношенню до суб'єктів національного господарства.

Домогосподарства, що включають усі приватні господарства країни, спрямовує свою діяльність на задоволення власних потреб. Домогосподарства відіграють важливу роль в економіці, оскільки являються постачальниками всіх факторів виробництва: праці, капіталу, землі і підприємницьких послуг (факторів виробництва) і як основа видаткової групи в економіці. Домогосподарство являє собою тим суб'єктом, який отримує дохід (заробітну плату, ренту, процент, прибуток), на основі якого формуються його витрати – податки, особисте споживання та заощадження. Тому домогосподарства здійснюють три види економічної активності і виконують такі функції: пропонують фактори виробництва, споживають і заощаджують частину своїх доходів.

Найбільш поширеним та часто інтерпретованим показником фінансового стану домогосподарств є розмір доходу на одного його учасника. З огляду на потребу визначення ступеня впливу домогосподарства на рівень тінізації, доцільніше використовувати не тільки рівень доходів, які дуже часто приховують, а і рівень грошових витрат.

Вплив домогосподарств на рівень тінізації економіки:

- рівень життя населення є дуже низьким;
- високий рівень безробіття та стимулювання населення на те, щоб отримати прибуток будь-яким способом;
- відсутність пропорцій розподілу валового внутрішнього продукту;
- низька межі між тіньової та офіційною діяльностями;
- ухилення від податків – основна мета.

Підприємницький сектор, який здійснює виробництво товарів та послуг, представлений усією кількістю підприємств (фірм), які офіційно зареєстровані у межах країни. Основні види діяльності і функції, які виконують підприємства: інвестують, пропонують результати своєї діяльності, формують попит на фактори виробництва .

Підприємницький сектор створює робочі місця, а за умов ринкової економіки сприяє появі кращих, конкурентоздатних продуктів і послуг, в наслідок чого сприяє соціально-економічному розвитку держави. Однак підприємницький сектор нашої країни на сучасному етапі стикнувся з численними проблемами у сфері оподаткування, отримання великої кількості дозволів, залучення грошових коштів для розвитку бізнесу, захисту прав власності та корумпованості судової системи тощо. Частка населення, яка вважає корупцію, надмірне регулювання, політичну нестабільність, лобіювання та несумісну конкуренцію перешкодою для бізнесу постійно зростає. При цьому від 24 до 28% представників малого та середнього бізнесу зазначають, що для отримання ліцензій, здійснення процедур митного огляду, реєстрації та сертифікації вони вимушені здійснювати неофіційні платежі. При одержанні дозволів кількість таких підприємств зростає до 38-42% [11, с. 172]. Підтвердженням об'єктивності приведених даних є рейтинг Світового банку «Doing business», в якому за легкістю ведення бізнесу у 2013 р. Україна посідає 137 місце зі 185 країн [12]. Незважаючи на те, що Україна у 2013 році порівняно з 2012 роком покращила свої позиції у складності ведення бізнесу на 15 пунктів і займає 137 місце з 185 країн, наша держава і надалі займає високі позиції у реєстрації власності (149), сплаті податків (165), підключені до мережі

електропостачання (166), банкрутстві (157), отриманні кредиту (23), дозвільній системі будівництва (183), зовнішній торгівлі (145), захисті прав інвесторів (117).

Вплив підприємницького сектору на тінізацію економіки:

- потяги до отримання надприбутків;
- високе податкове навантаження;
- недосконалість податкового законодавства та постійні зміни до нього;
- повільні та непрозорі приватизаційні процеси;
- низький рівень правового пізнання та правової культури населення;
- надання пільг окремим суб'єктам виробничого процесу;
- співпраця бізнесу з кримінальними структурами.

Сектор держава представлений всіма організаціями та установами (державними інституціями). У змішаній економіці держава як макроекономічний суб'єкт виконує досить важливі функції: є власником підприємств, здійснює підприємницьку діяльність – виробляє товари та надає послуги, регулює економічні відносини між виробниками і споживачами, задовольняє потреби у суспільних благах. Держава суттєво впливає на структуру суспільного виробництва через систему оподаткування, а також власними видатками з бюджету та економічне зростання, вирівнювання доходів різних груп населення. Вона підтримує громадський порядок, забезпечує оборону країни, екологічну безпеку, через трансфертні видатки підтримує прожитковий мінімум найбідніших верств населення.

Як і інші суб'єкти економіки держава теж здійснює значний вплив на формування тіньової економіки здійснює через прожитковий мінімум і податкове навантаження. Перший є основним державним стандартом у сфері доходу населення і за допомогою нього розраховуються такі гарантії для суспільства, як мінімальний рівень заробітної плати, пенсії за віком разом і грошову допомогу, допомоги безробітним, допомоги по догляду за дітьми до часу досягнення дітям 3-х років, різні допомоги на виховання. Економічну суть податку на підприємницьку діяльність можна визначити як частку підприємницького доходу, яка вилучається державою у суб'єкта підприємництва через систему податків та

зборів до бюджетів різного рівня. Аналіз динаміки податкового навантаження в Україні за 2009- 2012 рр. свідчить, що найвищого рівня за даним показником було досягнуто у 2012 році – 26,6%, при введенні нового Податкового Кодексу України і зменшення кількості стягувань(податків).

Причини тіньової економіки за сектором держава:

- криза фінансової системи;
- необмежене нормативно-правове поле у державному законодавстві та значна кількість механізмів здійснення тіньових операцій;
- умови, що дають змогу використовувати державне майно та майно організаційних структур заради одержання неофіційного приватного доходу державними чиновниками та управлінцями;
- втручання владних структур усіх рівнів у діяльність суб'єктів господарювання;
- корупція органів державної влади та місцевого самоврядування.

Зовнішньоекономічний сектор включає усі суб'єкти, які знаходяться за межами даної країни, а також іноземні державні інституції, які здійснюють експортно-імпортні операції, надають кредити зарубіжним партнерам. Процеси інтеграції відкривають вільний шлях для руху товарів, послуг, капіталів та робочої сили між країнами та посилюють роль зовнішньо економічного сектора у національній економіці.

Важливе місце у тіньовій економіці відіграє зовнішній сектор, де набули масовості такі види тіньової економіки, як «човникова» діяльність, работоргівля, зокрема жіноча та дитяча, тіньовий ринок наркотиків, зброї, контрабанди, широке використання бартерних, давальницьких схем тощо. Представники так званої прикордонної тіньової економіки широко користуються відсутністю контролю за якістю експортованої продукції, експортуючи високоякісну вітчизняну продукцію під виглядом низькосортних товарів [19, с. 101]. Крім того, важливою умовою поширення тіньової економіки в прикордонному регіоні є законодавча невпорядкованість механізму про відшкодування ПДВ суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності. Розроблені й застосовуються кримінальні

схеми здійснення зовнішньоекономічної діяльності, за якими ПДВ відшкодовується без здійснення експорту взагалі. Зрештою саме через «тонізацію» ПДВ перестав виконувати роль одного з джерел бюджетних надходжень на чинник, який тепер формує державний борг [19, с. 100]. В результаті цього, за офіційними даними у січні-квітні 2013 р. обсяги експорту та імпорту товарів України становили відповідно 21975,5 млн. дол. США та 24580,6 млн. доларів. Порівняно з відповідним періодом 2012 р. експорт склав 100,1%, імпорт – 93,3%. Від’ємне сальдо зовнішньої торгівлі товарами становило 2605,1 млн. дол. (у січні-квітні 2012р. також від’ємне – 4389,2 млн. дол.) [5]. За даними, сьогодні тіншовим сектором економіки за межі держави перераховується понад 63 млн. грн., а суми щорічного ухилення від оподаткування сягають майже 5,7 млн. гривень.

Вплив зовнішньоекономічного сектору на тінізацію економіки:

- мала ефективність митного і прикордонного контролю;
- високі ставки ввізного мита, акцизного збору та податку на додану вартість під час імпорту;
- корупція в митних органах, органах охорони державного кордону, інших правоохоронних та контролюючих органах;
- незаконне звільнення вантажів від митного огляду;
- оформлення документів про вивезення за межі території держави товарів, що мали переміщуватися територією України транзитом, але були реалізовані в Україні;
- здійснення митного оформлення неіснуючих або з навмисно завищеною вартістю вантажів на експорт, що дає змогу незаконно відшкодовувати з державного бюджету податок на додану вартість
- оформлення подвійних митних документів;
- заниження митної вартості товару.

Тіньова економіка досягла великих розмірів. За результатами досліджень Ф. Шнайдера середнє значення обсягів тіншового сектора розвинутих країн світу сягає близько 20 % від ВВП. Ф Шнайдер оцінює розмір тіншової економіки в

Європі у 2013 р. в межах 2,15 трлн євро, що становить 18,5 % від усієї економічної діяльності ЄС. Майже дві третини європейської тіньової економіки зосереджено в п'яти найбільших європейських країнах – Німеччині, Франції, Італії, Іспанії і Великобританії. В Австрії та Швейцарії тіньова економіка дорівнює приблизно 7-8 % офіційного ВВП цих країн. Високим порівняно із середнім по ЄС залишається розмір тіньової економіки у Греції – 33 % ВВП. У Болгарії, Хорватії, Литві та Естонії тіньова економіка сягає 30 % розміру офіційної економіки (*Додаток 1*). З позицій класичної економічної науки в основі функціонування тіньової економіки лежить суперечність особистих інтересів економічних агентів з інтересами суспільства, коли спонукальна сила егоїстичних мотивів переважає існуючі обмежувачі людської діяльності. Економічні фактори, що породжують тіньову економіку, базуються на тому, що за своєю природою ринкове господарство носить стихійний характер. Тіньова складова виникає коли держава не намагається регулювати всі економічні процеси і створювати сприятливі умови для функціонування легальної підприємницької діяльності. У кризові періоди, коли рівновага ринкового господарства порушується, тіньова економіка отримує новий поштовх для розгортання своєї нелегальної діяльності.

2. Генезис і соціально-економічні наслідки тіньової економіки

Зародження нелегального сектора розпочинається з виникненням держави, тоді ж появляються окремі елементи тіньової економіки. У ХХ ст. для країн, що переживають системну кризу, проблематика нелегальної економіки набула широкого значення. Із 70-х рр. минулого століття тема тіньової економіки торкнулася економістів в заході, а з 80-х рр. – в Радянському Союзі. Причиною якого було зростання тіньового сектору і його інтеграцію в суспільні відносини і економічні, в усіх країнах світу, а також тим, що збільшення діяльності нелегальних організацій сьогодні являє потенційну загрозу національній економіці. Варто зазначити, що якісні та кількісні параметри «підпілля» дуже відрізняються залежно від конкретних економічних, соціальних, історичних і культурних особливостей тієї чи іншої країни. Таке явище як тіньової економіки нерозривно взаємопов'язане з існуванням країни. Економічні відносини за часів Ксенофонта, Платона та Арістотеля розділяли на добросовісну та недобросовісну, враховуючи соціально-етичні правила поведінки, релігійні уявлення на той час. Розвиток доіндустріального суспільства і його перехід до індустріального сприяв підвищенню тіньової ділової активності в її різноманітних проявах. Оскільки, певні форми капіталістичного виробництва (наприклад «розпорошена» мануфактура) становили «підпільну» противагу легальному цеховому ремеслу, піратство поширювалося в XVI–XVIII ст. у Середземному та Карибському морях, Індійському океані, завдаючи чималої шкоди морським перевезенням, казнокрадство та корупція були притаманні всім абсолютистським державам. Так період нового часу закінчується узаконенням певних видів тіньового бізнесу (наприклад банківської діяльності – колишнє лихварство) і направленням боротьби з найбільш кримінальними його формами (комп'ютерним піратством, корупцією тощо). На даний час немає цілісної концепції, яка б визначала тіньову економіку, її структуру, не показано найбільш ефективних методів вимірювання її масштабів [4].

Великий вклад у розробці сучасних наукових концепцій до трактування сутності тіньової діяльності і її механізмів зробив О.Турчинов, який сформулював таке визначення «тіньової економіки»: «... це економічна діяльність, яка не враховується і не контролюється офіційними державними органами, а також діяльність, спрямована на максимізацію отриманого доходу на основі порушення діючого законодавства». Тому таке трактування може стосуватися всіх загальнокримінальних злочинів (крадіжка, розбій, вимагання), що призведе до розширення сфери тіньової економіки. З. Варналій переконаний, що при дослідженні поняття тіньової економіки варто на основі міждисциплінарного підходу. Напрямок міждисциплінарного дослідження в більшості визначається вибором основної ознаки за яких відбувається зарахування економічних відносин до цієї сфери. Існують такі підходи щодо віднесення тих чи інших видів діяльності до розряду тіньових: обліково-статистичний (основним критерієм виокремлення тіньових економічних відносин є їх неврахованість та відсутність фіксації офіційною статистикою), формально-правовий (ключовим критерієм тіньових економічних явищ є відношення до нормативної системи регулювання), кримінологічний (як ключовий використовують критерій суспільної шкідливості (небезпеки) економічної діяльності) і комплексний підходи.

Всі соціально-економічні процеси зазнають негативного впливу тіньової економіки. Виключення тіньової економіки при розрахунках не може дати повного аналізу про мікро- і макрорівні, схвалити законодавчі та інші управлінські рішення. Розростання економіки в тіні призводить до зниження ефективного проведення державної політики, ускладнення, а то і унеможливлення регулювання економіки ринковими методами з застосуванням інструментарію грошової, кредитної й податкової політики. За допустимого рівня і тіньова економіка може мати позитивний ефект, оскільки за словами Вольфа Шефера: «Тіньовий сектор можна класифікувати як ринкову систему, в якій майже без тертя здійснюється координація попиту і пропозиції». Нелегальна економіка, що перебуває у стані росту, починає відкривати нові можливості для створення робочих місць, причому потребує не тільки тіньової зайнятості, бо цей сектор

потребує товарів від легалізованого сектору (матеріали, послуги), як наслідок в тіньових галузях з'являються інновації, які покращують добробут суспільства, тіньова економіка може амортизувати потрясіння офіційної економіки, сприяючи стабільності системи загалом. Подальша тінізація економіки, її вкоріненість у трансформаційних суспільствах зумовлює макроекономічні диспропорції та деформації у структурі суспільно-економічного розвитку, що дає на повід для визнання тіньової економіки, як одна із загроз національним інтересам країни та для забезпечення національної безпеки в економіці. Тіньова економіка, що має об'єктивний характер, існує в будь-яких економічних системах. Обсяг та динаміка розвитку тіньової економіки в державах з перехідною економікою набуває особливої актуальності. Оскільки недооцінка, неврахування її масштабів може призвести до вагомих помилок у підрахунку макроекономічних показників, фінансових і економічних пропорцій, а отже, і для реалізації економічної політики в цілому. Тому теоретико-методологічні підходи є одними із пріоритетних напрямів досліджень для визначення сутності, причин існування та оцінки обсягу тіньової економіки, а також пропозицій щодо істотного її скорочення. Тінізація економіки має свій вплив не лише на економічну діяльність, а й на соціальні процеси, що відбуваються в суспільстві. Практично усім суб'єктам господарювання в умовах ринкових перетворень притаманна тіньова економічна діяльність. В дійсності це пояснюється зіткненням нових та застарілих прав, правил і норм, і цілковитою готовністю діяти суб'єктам підприємницької діяльності в обставинах правового невизначення, що переслідують власну мету і власні потреби. За таких умов почергово сформувалися неформальні правила, інфраструктура, ставки й тарифи на бюрократичні послуги, а отже, – відбулася інституціоналізація тіньової економіки. Великий тіньовий сектор в Україні стає масштабною затримкою державної економіки в даний час. В нашій державі кінцеву роль у його розвитку відіграли повільні темпи і непочерговість економічних перетворень, тому в нашому випадку тіньова економіка постає не тільки і не стільки причиною, скільки наслідком деформації легальної економіки. Відомо, що тіньова економіка існує незаконно, справляючи свої можливості через

негласні і незаконні канали, що дає змогу отримувати прибутки за рахунок інших секторів діяльності, використовуючи при чому незаконні методи: ухилення від податків, екологічний вандалізм, злочинство, випуск шкідливих для здоров'я населення товарів і т. ін. [4].

Тіньова економіка – фактично не підконтрольне суспільству виробництво, розподіл, обмін і споживання товарів і матеріальних цінностей, тобто такі соціально-економічні взаємини між окремими громадянами, соціальними групами щодо використання діючих форм власності в корисливих особистих і групових інтересах, які приховуються від органів державного управління і самоврядування, громадськості. Вона містить в собі усі перелічені, нерегламентовані, інші від викладених у нормативних документах і правилах господарювання види економічної діяльності. З економіко-правової сторони це значить, що тіньова економіка охоплює не тільки корисливі економічні злочини, а й незлочинні корисливі економічні правопорушення і правомірну, але невраховану або не підконтрольну державі економічну діяльність. Трансформація структури соціально-економічних відносин в Україні, зміни в системі державного управління, розвиток різних форм власності, становлення національної грошової одиниці – гривні – поряд зі здобутками супроводжується загостренням кризових явищ в економіці, зміною структури злочинності. Зростання кількості господарських злочинів є прямим наслідком стагфляції та прорахунків. Зменшення купівельної спроможності населення негативно скажеться на падіння його культурного рівня та на збільшення кількості економічних правопорушень. На зростання корупції вплинула неефективна система державного управління; підсумком усіх недоліків у державному економічному регулюванні з'явився такий вид злочинів, як ухилення від оподаткування. За кількісними підрахунками економістів, державна скарбниця України через ухилення від сплати податків позбавляє себе майже 60% від обсягу прибутків, що одержують суб'єкти господарювання. Усі об'єкти у тіньовому секторі, які повинні сплачувати податки, натомість збільшують свої прибутки шляхом свідомого «перекручування» офіційних даних про реальні розміри прибутків і витрат державним органам і

приховують частину даних про прибутки і витрати в незаконній діяльності. Це притаманно для всіх структур тіньового сектора. За певними оцінками, подальше просування нелегальних заробітків по економіці України (за відсутності конкурентоспроможного державного сектору і ринку приватних товаровиробників) може привести до:

- унаслідок поділу сфер економічного впливу може утворити локалізацію окремих ринків;
- повне проникнення незаконних елементів у ті частини суспільства, що поки що не причетні до тіньового бізнесу;
- суспільне ігнорування чинного законодавства;
- відтік капіталів з країни і відсутність накопичених капіталів, які б могли слугувати для інвестиції в економіку.

Вітчизняні дослідники виокремлюють наступні форми тіньової економіки за сферами економічної діяльності:

- сфера виробництва – фальсифікація продукції, перехід в офшорні зони, перевід прибутку за кордон, штучне банкрутство, підкуп чиновництва для отримання держзамовлень, бартерні угоди, використання праці нелегальних мігрантів, затримки заробітної плати;
- сфера торгівлі – продаж фальсифікованих продуктів, контрабанда, змова з митними службами, човникова торгівля;
- фінансово-кредитна сфера – фінансові піраміди, відмивання “брудних” грошей, фінансові операції під егідою різних некомерційних фондів;
- сфера послуг – фірми-одноденки, так звані консалтингові послуги.
- сфера охорони здоров'я – негласний альянс між фармацевтичними фірмами та медичними установами, нелегальні платні послуги.

Водночас не можна ігнорувати й позитивні моменти функціонування тіньової економіки (це не стосується кримінальної економіки). Швейцарський економіст Д. Кассел виділяє три позитивні функції тіньової економіки в ринковому господарстві:

– “економічне мастило” – згладжування перепадів в економічній кон'юктурі за допомогою перерозподілу ресурсів між легальною і тіньовою економікою (коли легальна економіка переживає кризу, виробничі ресурси не пропадають, а переливаються в “тінь”, повертаючись в легальну після завершення кризи);

– “соціальний амортизатор” – пом'якшення небажаних соціальних протиріч (зокрема, неформальна зайнятість полегшує матеріальне становище малозабезпечених);

– “вбудований стабілізатор” – тіньова економіка підживлює своїми ресурсами легальну (неофіційні доходи використовуються для закупівлі товарів і послуг в легальному секторі, “відмиті” злочинні капітали оподатковуються і т. д.) [10].

3. Особливості тіньового сектору економіки в Україні : емпіричний вимір проблеми.

Тіньова економіка, маючи об'єктивне спрямування, існує у будь-яких економічних системах. За непрямими оцінками в тіньовому секторі економіки світу створюється понад 9 трлн дол. доданої вартості, що становить понад 20% ВВП світової економіки. Тіньовий сектор постійно поширює зв'язки з легальним сектором економіки, погано впливає на всі аспекти суспільного життя: економіку, політику, управління, соціальну та гуманітарну сфери, міжнародні відносини з іншими країнами.

В Україні тінізація ринку є суттєвою перешкодою розвитку економіки країни, збільшення соціального забезпечення суспільств та інтеграцію в ЄС. Підпільна діяльність є відображенням активної криміналізації економічних процесів, високої корумпованості органів державної влади та низької правової і податкової культури юридичних та фізичних осіб. Вирішення цих проблем — серйозний виклик Україні після політичних змін у 2013-2014рр.

Для України важливим фактором формування сприятливих умов для існування тіньової економіки є неузгодженість в політичній системі. У цьому контексті, одним із основних аспектів є характер відносин бізнесу і влади – їх злиття підсилює олігархію, існування якої вносить свої корективи в економіку і надає якісно нові риси тіньовій економіці, оскільки промислові магнати і олігархи здійснюють тиск на владу, яка у свою чергу приймає закони, що створюють сприятливі умови для розвитку вільної економічної діяльності олігархів, що досить часто підриває принципи соціальної справедливості. Більшість договорів олігархи укладають у тіні кабінетів влади, в результаті чого до бюджету не доходять велика кількість коштів, а малий і середній бізнес опиняються в ще більш скрутному положенні.

Усім відомо, що нелегальна економіка появляється як результат утворення доходів (матеріальних цінностей і коштів) від нелегальної діяльності. Нелегальним прибуткам характерні такі ознаками, як відсутність статичного

обліку, державного контролю, ухилення від податків. Певні науковці свідчать на рівень тіньової економіки, котрий легко можна допускати як норму – 5–10% ВВП. Оскільки величина тіньового сектора більш ніж 30% ВВП, являється недопустимим для національного господарства.

В тіньову економіку входять різні види діяльності, котрі проводяться без уваги органів влади. Перший вид, що складає приблизно дві третини підпільного сектору, що являє собою незарєстровану зарплату. Такий вид неофіційної праці поширений у сільському господарстві, будівництві та у сфері побутових послуг. Інший тип тіньової економіки полягає у спеціальному зменшенні офіційних результатів від операцій для окремих галузів діяльності, де здійснюються розрахунки готівкою. Тому, магазинчики, таксі, бари офіційно показують тільки певну частинку прибутків, щоб зменшити виплати податків. Тому, тіньовий сектор здебільшого народжується через такі основні взаємозалежні фактори: відсутність прозорості операцій, переважання готівкового розрахунку та ухилення від законодавства. Завдяки цьому всьому до нелегального сектора не віднесено інші незаконні діяння та злочини, такі як торгівля наркотиками, контрабанда, відмивання грошей і розкрадання, або сімейні підприємства, що, за законодавством більшості країн в Європі, не потребує реєстрації у органах державної влади. Наша держава за експертною думкою є цілковитим лідером у Європі за рівнем тіньової економіки. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України дало свою експертну оцінку всеохопного явища, назвало цифру в 34% ВВП за 2011 р. [9]. Тому, за оцінками Міністерства, в Україні нелегальний сектор за останню п'ятирічку знаходиться в діапазоні від 28% до 39% ВВП. Але Національний інститут стратегічних досліджень дає ще гірші оцінки – тіньова економіка в Україні сягає рівня 52,8% [7]. Динаміка рівня тіньової економіки за окремими методами, % від обсягу офіційного ВВП присутня у (Додатку 2).

За інформацією Управління макроекономічними перспективами, обсяг тіньового сектора у 2012 р. став 34% від рівня офіційного ВВП. Даний обсяг, за даними фіскальних органів, розподіляється наступним чином: 170 млрд грн становить незадекларована зарплата, 100 млрд грн – прибутки від переведення

безготівкових коштів у готівкову форму або на іноземні рахунки в іноземних банках, 35 – неофіційні платежі, 45 млрд грн – основні засоби, матеріальні ресурси та послуги тіньового сектора [15].

За підрахунками органів фіскальної служби, за 2012 рік розмір тіньового сектора економіки України становив не менше як 350 млрд. грн. на рік. З них 170 млрд. грн. становить заробітна плата в «конвертах», 100 млрд. — вивезення безготівкових коштів у готівкову форму або на іноземні рахунки в іноземних банках, 35 млрд. — неофіційні платежі, 45 млрд. грн. — основні кошти, послуги тіньового сектора, матеріальні ресурси. У 2013 році у тінь попало орієнтовно 250 млрд. грн., це кошти, які населення повинно було сплатити у бюджет. 41% державних закупівель та закупівель комунальних фірм здійснювалися без тендеру. За показниками СБУ від 50 до 75% бюджетних асигнувань в час здійснення закупівель державою здійснюється з серйозними правопорушеннями. У сфері державних закупівель через корумпованість системи втрати містять 10-15% (35-53 млрд. грн.) з частки видатків з держбюджету кожного року. Кількість виведених грошей, одержаних в наслідок хабарництва та економічних протиправних дій, за обрахунками світових експертів, переважають 10 млрд. дол. США на рік. Як свідчать за останні роки обсяг виведення грошей за рахунок зменшення цін на експорт становить з 73 до 79%. За судженнями Міжнародної організації праці (МОП), рівень працюючих у тіньовому секторі в Україні складає приблизно 9%. Згідно даних Інституту економіки і прогнозування у 2012 р. частина працівників в неофіційній частині економіки становить 16,61% від частки усіх зайнятих. Згідно даних Конфедерації роботодавців України, «в тіні» влаштовані приблизно 5–7 млн. українців. У січні-жовтні 2013 року працівники Міністерства доходів і зборів України викрили більш ніж 80 тис. осіб, котрі працювали на свого працедавця без складеного трудового договору. Більше з цим, ознакою тінізації ринку праці в державі є присутність комбінованих видів заробітної плати, котрі виплачують оплату праці частковими виплатами «у конвертах». Спілки професійної орієнтації підраховали, що обсяг нелегальної заробітної плати в Україні становить десь 200 млрд. грн., а за підрахунками

податківців — 170 млрд. грн. кожного року. Можна вимірювати цю кількість на підґрунті порівняння даних статистики по дохідній частині суспільства і роздрібному товарообміну, за якими ступінь нелегальних прибутків домашніх господарств сягає 40-45%. Приблизні збитки держбюджету приміряються на рівні більше ніж 46 млрд. гривень, а неотриманні соціальні виплати сягають понад 97 млрд. гривень на рік [1].

Аналізуючи Індекс економічних свобод-2014 визначилось, що одні з найнесприятливіших умов для піднесення економіки серед усіх країн Європи та пострадянських країн є в Україні. Динаміка показників засвідчує нам про дуже незадовільний стан інвестицій та особливо рівня корумпованості, де Україна займає найнижчих рейтинги у світі: 168 та 152 місця відповідно. Аналогічні показники за критерієм рівня корупції у Камеруну, а за критерієм інвестиційного клімату — у Конго [1].

Результати Індексу сприйняття корупції 2013 від Transparency International засвідчують, що в Україні значно погіршилися умови ведення довгострокового бізнесу. Основні причини — корупція і злиття політичної влади з бізнесом. Згідно цього річного дослідження Індексу сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index, CPI), місце України за рівнем корумпованості залишився практично незмінним — 25 балів зі 100 можливих. Таким чином країна посіла 144 місце серед 177 держав, охоплених дослідженням. Основними причинами такого стану визначаються монополізація бізнесу, неможливість його планування на довгострокову перспективу та окупація державними корупціонерами [1].

У рейтингу легкості ведення бізнесу Doing Business-2014 Україна піднялася на 28 позицій порівняно з Doing Business-2013, опинившись на 112-ому місці. В цілому Україна поліпшила свої показники за такими напрямками: реєстрація підприємств (на 3 пункти); отримання дозволів на будівництво (+145 пунктів); реєстрація власності (+61 пункт); кредитування (+11 пунктів); оподаткування (+4 пункти). Погіршення показників, на думку експертів Світового банку, відбулося в таких сферах як підключення до системи електропостачання (-2 пункту), захист інвесторів (-1 пункт) і дозвіл неплатоспроможності (-5). За критеріями

«Міжнародна торгівля» та «Забезпечення виконання контрактів» експерти змін зафіксували 145-е і 48-е місця відповідно. Україна покращила своє місце в індексі глобальної конкурентоспроможності в рейтингу Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ), піднявшись з 84 місця в минулому році на 76 місце в 2014. Найкращі позиції України зафіксовано в наступних секторальних індексах: розмір ринку (38-е місце), вища освіта (40), здоров'я та початкова освіта (43), інфраструктура (68). Найгірші позиції зафіксовано в наступних сферах: якість інституційної структури (130-е місце), розвиток фінансового ринку (107), макроекономічне середовище (105), умови ведення бізнесу (99). Найбільш несприятливими факторами для ведення бізнесу виділено наступні (по мірі спадання значення): корупція, політична нестабільність, доступ до фінансування, часта зміна урядів, забюрократизованість владних структур, інфляція, податкові ставки, адміністрування податків та ін. Рейтинг був складений на основі статистики за 2013 рік і опитувань підприємців на початку 2014 року до анексії в Криму, початку агресії Росії в Україні та розгортання військових дій на Сході країни. Відповідно, зазначені чинники не були враховані та не вплинули на погіршення позиції України [1].

Аналіз ролі державних інституцій у формуванні тіньової економіки свідчить:

– тіньова економіка починає своє зародження у надрах нормативно-правового поля, коли регулюючі засоби встановлені державою не відповідають дії об'єктивних законів економіки або не мають надійного контролю за виконанням зазначеного законодавства;

– за умов, коли держава через свої представницькі структури має найвищі повноваження в законотворчій, правоохоронній та виконавчій діяльності, саме зародження й поширення тіньової економіки вказує на терпимість держави до цього явища, що виникає внаслідок неузгодженості намірів і дій різних гілок влади, прорахунків або викривлень державної політики щодо розвитку окремих сфер, персональної заінтересованості в певних діях.

– тіньова економіка виникає тоді, коли дії владних і регулюючих структур держави, окремих людей або їх груп вступають у суперечність з об'єктивними економічними законами;

– її слід вважати найперше за те, що від держави були приховані результати економічної діяльності однієї людини, або певних груп людей, що дає змогу їм не сплачувати податків та інших нарахувань на собівартість і прибуток, чим завдається значної шкоди державі у формуванні бюджету;

– функціонування нелегальної економіки базується на використанні суспільної власності на безоплатній основі: основних фондів, води, сировини, енергоносіїв, шляхів сполучення, трудових ресурсів (і, перш за все, висококваліфікованих кадрів), які користуються державною освітою, охороною здоров'я, культурою, соціальним та адміністративним захистом поряд з іншими формами державного впливу і підтримки.

– мета тіньової економіки полягає в збагаченні певних груп людей за рахунок обкрадання населення і за рахунок джерел, що здійснює держава для наповнення бюджету.

У загальному, негативні аспекти тіньової діяльності пов'язані з наступними змінами у структури економіки:

- деформація структури споживання;
- зниження ефективності дії ринкового механізму за рахунок впливу на стан конкуренції;
- підвищення трансакційних витрат;
- обмеження процесу інвестування.

Небезпека розвитку тіньової економіки полягає у наступному:

- зменшення офіційного сектору економіки, що призводить до банкрутства частини підприємств;
- перерозподілі національного доходу на користь паразитичного споживання;
- поширенні незаконних відносин, корумпованості, узурпація політичної влади та відносини влади з кримінальними елементами;

- формування олігархії на тлі загального збідніння населення, що супроводжується зростанням соціально-політичного напруження в суспільстві;
- неефективному використанні бюджету, розлад бюджетної системи, що супроводжує зростання державного боргу як вимушених заходів щодо вирішенні фінансових проблем;
- безконтрольному відпливі капіталів за межі країни;
- втраті довіри населення до державного істеблішменту [7, с. 129].

В загальному всі вище перераховані факти впливу тіньової економіки чітко простежуються в економіці нашої країни і тягнуть за собою багато негативних наслідків, які в подальшому можуть призвести до катастрофічних наслідків як для держави, так і для всього суспільна.

4. Шляхи зниження рівня тінізації національної економіки.

Чинники які спричиняють тінізації економіки. До найвпливовіших факторів тінізації національної економіки належать наступні:

1. Неефективне регулювання економіки державною владою — втрачання бізнесу довіри до органів влади та органів влади до бізнесу, великий рівень бюрократизації, недосконале законодавство. На цій основі наслідком проблем є утворення корпоративно-бюрократичних структур, які собою замінюють механізм органи державної влади. Інша проблема полягає в частій зміні законодавчого забезпечення для здійснення підприємницької діяльності, що робить неможливим той факт, що підприємці не можуть здійснювати ефективне планування діяльності бізнесу та сприяють постійному пошуку шляхів до тінізації функціонування.

2. Неефективна податкова система, що підтверджується рейтинговою оцінкою цієї сфери. Спричиняють тіньову діяльність надзвичайно чимале та несправедливе податкове навантаження, що приводить до зростання частини збиткових підприємств, низький ступінь платіжної дисципліни, нестабільність та недосконалість законодавства по сплаті податків, незнання законодавства, незахищеність платників податків законодавством. Іншою істотною причиною залишається відсутність ефективних методів покарання за ухилення або недотримання податкового законодавства, що створює додаткові стимули до мінімізації та ухилення від сплати податків.

3. Проблеми на ринку праці, пов'язані з відсутністю економічних стимулів до працевлаштування на роботу, на офіційній основі та збільшенням рівня безробіття. Однак, найбільшою постає відсутність дійової системи контролю та покарання за неофіційне працевлаштування та не оподаткування заробітної плати.

4. Невміння регулювати економіку грошово-кредитними методами, які полягають в непрозорому рефінансуванні комерційних банків та встановленні гнучкого валютного курсу, надмірна активність держави на позичковому ринку — випуск державних облігацій для поповнення державного бюджету, що сприяє

концентрації капіталу навколо спекулятивних операцій та підвищенню процентних ставок, надмірний обсяг грошової пропозиції, що не відповідає реальним потребам економіки і має дефляційні або інфляційні наслідки.

5. Недосконалість бюджетної системи, інспектування за застосуванням бюджетних коштів на низькому рівні. Підтвердженням цьому стають перевірки Рахункової палати України, які зазвичай фіксують численні недотримання з приводу використання державних коштів.

6. Недосконалість судової та правоохоронної системи, оскільки немає чіткої урядового плану боротьби з організованою злочинністю, в тому числі і в економічній сфері, невисокий рівень довіри населення до судових та правоохоронних органів.

7. Рівень загальної злочинності — Міністерство внутрішніх справ з 2012 року припинило оприлюднювати становище з приводу рівня злочинності в Україні. Останні дані були станом на 20 листопада 2012 року, зокрема, було зареєстровано 443,7 тис. злочинів. Кримінальне середовище є одним з основних базисів економічної злочинності та невіддільним від тіньової економіки[1].

Проблеми детінізації давно визначались в Україні в якості одного з визначальних пріоритетів, але для переходу до системних практичних і дієвих кроків здебільшого не вистачало політичної волі. На сьогодні в Україні практично не існує економічних процесів, що здійснюють винятково законну, не тіньову діяльність. Іншими словами, тіньова складова присутня практично в діяльності будь-якого господарюючого об'єкта, питання лише в тому, яку частку вона займає.

З позицій державного управління важливими факторами, що обумовлюють збільшення масштабів тіньової економіки, є:

- недієспроможність держави забезпечити конструктивне реформування економічних відносин і сформулювати цивілізовану соціально-орієнтовану ринкову господарську систему;
- недоліки в політиці реформування ринку;
- ірраціональне відсторонення держави від публічно-правового регулю-

вання економічних відносин в умовах становлення ринку, тривале збереження в цій сфері правового вакууму;

- правовий нігілізм у суспільстві;
- невідповідність населення та господарюючих суб'єктів до цивілізованої та законослухняної діяльності в умовах формування ринкових відносин;
- мала ефективність у сфері економічної діяльності у роботі контролюючих органів ;
- помилки у діяльності правоохоронних органів;
- цілеспрямована діяльність злочинного світу, яка переслідує у сфері економіки свої специфічні корпоративні інтереси.

Основними формами тіньової економіки є:

- приховування прибутків юридичних та частини доходів фізичних осіб від оподаткування;
- експорт капіталів і товарів на нелегальній основі;
- всеохоплююча корупція;
- незаконне виробництво товарів і послуг та їх реалізація;
- розкрадання державного володіння, насамперед у ході приватизації;
- афери у фінансово-кредитній сфері;
- злочинна робота економічних суб'єктів (наркобізнес, розкрадання і грабежі, рекет тощо)
- ненатуральне зниження фіксованих та регульованих цін на товари й послуги через застосування “тіньових” цін [5].

У цьому контексті актуальною постає проблема дослідження формування інституціонального механізму процесів легалізації тіньового сектора господарської діяльності. При визначенні шляхів детінізації економіки передусім необхідно дослідити три її базові елементи: прихована, неформальна і підпільна (кримінальна). Не може бути мови про детінізацію кримінальної економіки – вона підлягає викоріненню шляхом адміністративно-каральних методів з метою оздоровлення української економіки. Щодо прихованої і неформальної частин

тіньової економіки, які не мають кримінального джерела походження, то їх необхідно легалізувати безкарно, виносячи доходи у легальну економіку з метою її зростання. Найважливішим у детінізації економіки – це створення такого інституційного середовища, в якому були б гарантовані права і визначеність прав власності, де тіньова економіка була б економічно неефективною. Тому для цього потрібно застосовувати методи стимулюючого, а не репресивного спрямування. Основним стратегічним напрямком легалізації економіки України потрібно визначити створення соціально орієнтованої ринкової економіки на базі відродження та прискореного розвитку перспективних секторів вітчизняного виробництва, надання більшої керованості процесам, що відбуваються в економічній та соціальній сферах України.

Детінізація економіки — це цілісна система дій, спрямована передусім на подолання та викорінення причин та передумов тіньових явищ та процесів.

На думку провідних учених, головними завданнями державної політики щодо детінізації економіки України мають бути:

- проведення реформ в податковій системі в напрямі забезпечення рівномірності розподілу податкового тиску на платників податів, спрощення процедури податкового адміністрування;
- удосконалення грошово-кредитної та банківської систем, оптимізація механізму кредитування;
- покращання керівництва державними корпоративними правами та ринкових механізмів керування в сфері економіки, збільшення контролю за роботою адміністрації виробництв через продуктивну систему корпоративного керівництва;
- збільшення контролю у бюджетній сфері, запровадження прозорих механізмів розподілу та використання бюджетних коштів;
- поліпшення системи контролю у сфері зовнішньоекономічної діяльності, елімінація причин і умов контрабандного ввезення в Україну товарів за схемою “припиненого транзиту”.

При формуванні заходів легалізації тіньової економічної діяльності

необхідно враховувати те, що підпільний сектор є провідним ключем життєзабезпечення значної частини населення України. Тому важливим є недопущення одностороннього підходу до проблем тінізації; враховувати збитки, які буде завдано населенню України у разі посиленого зменшення тіньової сфери, описати шанси країни відшкодувати ці збитки. У цьому контексті методи легалізації тіньової економіки мусить бути спрямовані на збереження людського потенціалу України через підвищення ефективності та прибутковості легального виробництва і збільшення на цій основі кількості робочих місць та підвищення реальних доходів населення. Реалізація стратегії економічних реформ практично неможлива без рішучих дій у напрямі зниження рівня тінізації економіки. Фактично, це одна з потужних передумов, один з очікуваних результатів реалізації програми реформ.

Основними пріоритетами економічної стратегії детінізації української економіки зобов'язані стати:

- проведення активної інвестиційної політики, необхідно розробити податкові стимули до інвестиційного використання кредитних ресурсів комерційних банків;
- контроль за повнотою, регулярністю виплатів та вчасною індексацією заробітної плати, соціальних виплат, стимулювання зростання кількості робочих місць, боротьба з корупцією;
- запровадження прозорих і простих механізмів кредитування конкретного сектору економіки та рішення платіжної кризи;
- підняття фахового рівня організаторського колективу підприємств України, забезпечення послідовної та правничої підтримки у складанні бізнеспланів, інвестиційних задумів, які забезпечуватимуть максимально ефективне цільове використання, направлених до цих підприємств ресурсів;
- покращання законодавства напроямом прийняття пакету законів, які б чітко регламентували економічну роботу суб'єктів економіки та унеможливили відхід від легальної галузі економіки [5].

Висновки

Таким чином, можна визнавати, що “тіньова” економіка властива всім державам, незалежно від моделі та рівня їх соціально-економічного розвитку. Світовий досвід підтверджує, що доки існуватиме державна форма організації суспільного життя, а держава в той чи протилежний правовий спосіб позначатиметься на економічний розвиток шляхом виконання бюджетної, податкової, грошово-кредитної, валютної політики, доти зберігатиметься й “тіньова” економіка. Суттєво може змінюватись тільки її властива вага, роль, яку вона відіграє в суспільному житті, а надто механізми її взаємодії з легальною економікою.

Тіньова економіка учиняє в цілому деструктивний вплив на національну економіку, гальмуючи надходження коштів до бюджету і псує її інвестиційну привабливість вітчизняної економіки. Через те актуальною є проблема формування системних механізмів детінізації економіки України, використовуючи економічні, соціальні, політичні, та нормативно-правові інструменти.

Базуючись на здійснених дослідженнях можна підтверджувати, що тіньовий сектор наявний у всіх сферах діяльності і створюється макроекономічними суб'єктами. Значний обсяг тіньового обігу припадає на сектори домогосподарств і підприємств, відповідно 25% і 40%. Важливу роль у подоланні тіньової економіки відіграє держава, яка повинна вживати цілий ряд заходів для поступового усунення причин тінізації. Розробляючи рішення, спрямовані на детінізацію національного господарства, органи державної влади та місцевого самоврядування повинні враховувати їх позитивний або негативний вплив на діяльність макроекономічних суб'єктів. Перспективами подальших досліджень проблем тінізації української економіки може стати визначення ступеня взаємного впливу макроекономічних суб'єктів на формування тіньового сектора, а також пошук науково обґрунтованих та практично дієвих механізмів подолання негативних явищ.

Список використаної літератури

1. Ангела Бочі, Василь Поворозник. Тіньова економіка в Україні: причини та шляхи подолання//Міжнародний центр перспективних досліджень (МЦПД). — 2014. —С.1-6.
2. Антипов В. І. Тіньова економіка та економічна злочинність: світові тенденції, українські реалії та правові засоби контролю (теоретико-методологічне узагальнення) / В. І. Антипов. – Вінниця : ДП ДКФ, 2006. – 1049 с.
3. Артус М. Тіньова економіка та напрями її подолання за умов ринкових відносин /М. Артус // Галицький економічний вісник [Текст]. — 2012. — № 2 (35). — С. 5—9. — (Серія “Економіка та управління національним господарством”).
4. С. О. Баранов. Тіньова економіка: сутність, причини, соціально-економічні наслідки та шляхи подолання в Україні/ С. О. Баранов// Вісник НАДУ . — 2015. — С.47-54.
5. Є. Борщук, А. Ліпенцев, М. Заверуха. Теоретико-прикладні основи детінізації економіки України/ Є. Борщук, А. Ліпенцев, М. Заверуха// Збірник наукових праць. – 2015. – Вип. 43 “Ефективність державного управління”
6. Варналій З. Шляхи детінізації економіки України та її особливості / З. Варналій // Банківська справа. – 2007. – № 2. – С. 56.
7. Г.Я. Глуха. Тіньова економіка: гальмування економічного зростання чи викривлення реальних результатів // Європейський вектор економічного розвитку. — 2013. — № 2 (15). — С.82-91.
8. Дудін М.М. Вплив тіньової економіки України на її економічну безпеку / М.М. Дудін // Бізнесінформ. – 2011. – № 12. – С. 4–14.
9. Жаліло Я. Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрями подолання / Я. Жаліло, Т. Тищук, та ін.; за ред. Жаліло Я. – К.: НІСД, 2011. – 31 с.

10. Заверуха М.М. Системний аналіз суті та закономірностей функціонування тіньової економіки / Заверуха М.М.// ЛРІДУ НАДУ. —2015. — С.9.
11. Кісь С.Я., Кісь Г.Р., Голяк М.І. Формування тіньового сектора економіки України макроекономічними суб'єктами/ Кісь С.Я., Кісь Г.Р., Голяк М.І. // Науковий вісник. — 2014. — Частина 1. №6. — С.210-125.
12. Лех Г. А. Особливості тіньової економіки в Україні / Г. А. Лех, А. Я. Табачук // Науковий вісник НЛТУ України. – Львів, 2010. – Вип. 20.9. – С. 186–192.
13. Лопатін О. К. Макроекономічна модель тіньової економіки України / О. К. Лопатін // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 10. – С. 8–9.
14. Особливості та шляхи детінізації економіки України [Текст] : матер. кругл. стол. / за ред. З. С. Варналія. — К. : НІСД, 2007. — 110 с
15. Офіційний сайт державного комітету статистики України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http:// www.ukrstat.gov.ua](http://www.ukrstat.gov.ua).
16. Савіцька О.П., Савіцька Н.В., Кулиняк І.Я. Податкове навантаження як фактор тінізації економіки. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.confcontact.com/2013>.
17. Савченко І.Г. Тіньовий сектор економіки України: аналіз стану та напрями детінізації / І.Г. Савченко, А.Є. Іорданов // Зовнішня торгівля: право, економіка, фінанси. – 2012. – № 3. – С. 107–116.
18. Тіньова економіка: сутність, причини, соціально-економічні наслідки та шляхи подолання в Україні. — [Електронний ресурс] . — Режим доступу: <http://referat-ok.com.ua/ekonomichna-teoriya/tinova-ekonomika-sutnist-prichini-socialno-ekonomichni-naslidki-ta-shlyahi-podolannya-v-ukrajini>
19. Чайковський Р.Й. Причини існування тіньової економіки у прикордонному з Європейським Союзом регіоні / Р.Й. Чайковський // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – Л., 2008. – № 611: Проблеми економіки та управління. – С. 98–104.
20. Шарікова О. В. Економічні наслідки тінізації економічної системи / О. В. Шарікова // Економіка. Фінанси. Право. – 2009. – № 1. – С. 3–6.

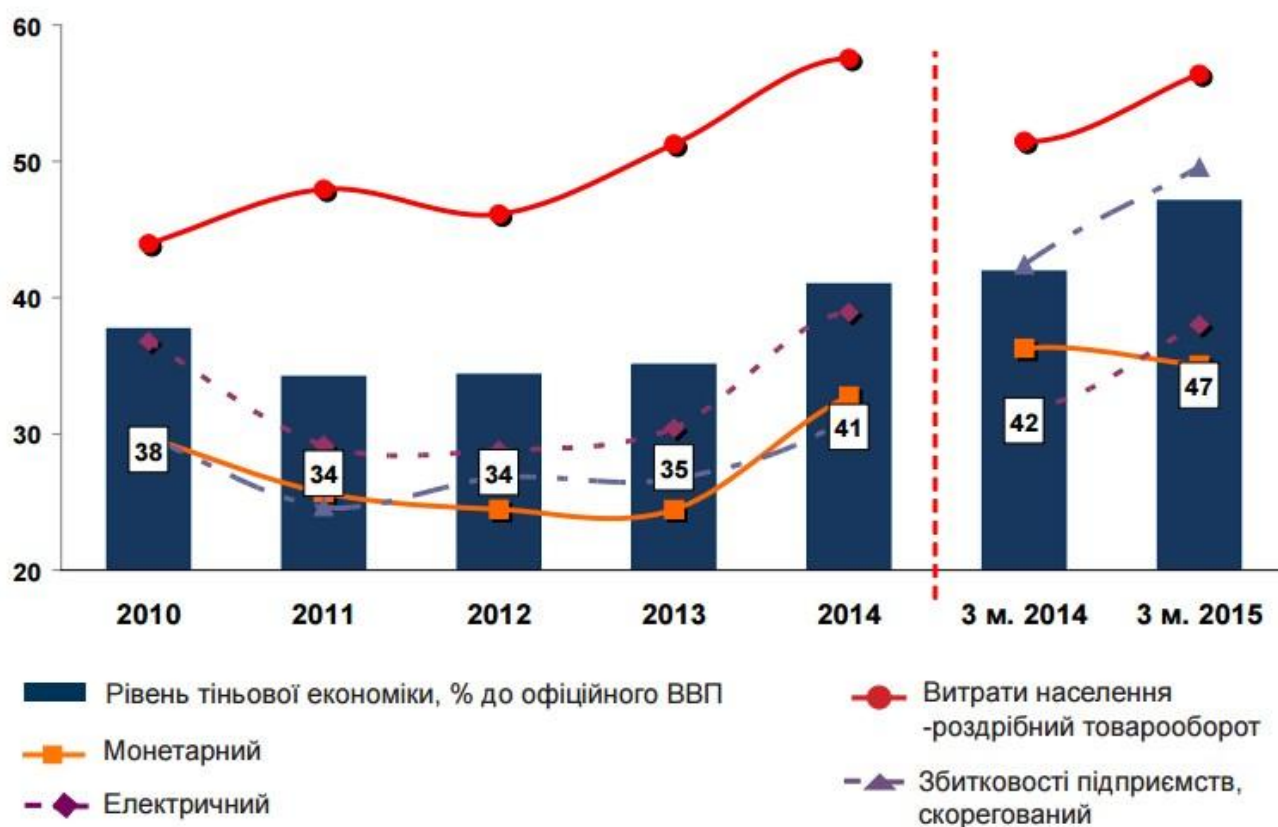
Додаток 1.

Тіньова економіка в Європі 2014р.(% ВВП)

Країна	Частка тіньової економіки
Австрія, Швейцарія	7-8%
Великобританія	10%
Скандинавські країни	13%
Німеччина	14%
Франція	16%
Італія, Іспанія	25%
Греція	33%
Постсоціалістичні країни	40%
Україна	52-58%

Додаток 2.

Динаміка рівня тіньової економіки за окремими методами, % від обсягу офіційного ВВП.

Джерело: розрахунки Мінекономрозвитку

Додаток 3.

Інтегральний показник рівня тіньової економіки в Україні (у % від обсягу офіційного ВВП) і темпи приросту/зниження рівня реального ВВП (у % до відповідного періоду попереднього року)

Джерело: Держстат, розрахунки Мінекономрозвитку